

Dr hab. Ewa Barbara Łuczak prof. ucz

Uniwersytet Warszawski

Warszawa dn. 6.07. 2021

Recenzja rozprawy doktorskiej pt. „Violence and Its Costs in Contemporary African American Women’s Fiction in the Light of Silvan S. Tomkins’ Study of Affects” autorstwa Magdaleny Łapińskiej

Licząca 190 stron dysertacja doktorska pani mgr Łapińskiej traktuje temat obecności przemocy w prozie artystycznej wybranych pisarek afro-amerykańskich drugiej połowy XX wieku i początku XXI wieku. Przemoc to temat niemal dżurny w twórczości pisarek afro-amerykańskich, którego obecność jest poniekąd zrozumiała zważywszy amerykańską historię naznaczoną niewolnictwem, segregacją rasową, czy rasizmem. Taki też kierunek myślenia przyjmuje pani magister wprowadzając czytelnika we wstępie w podstawy historycznej obecności przemocy i rasizmu w USA. Jednakże epatowanie przemocą w twórczości może prowadzić do stępienia wrażliwości czytelnika, artystycznego podglądactwa ludzkiego cierpienia, czy wręcz banalizacji cierpienia, toteż należy podchodzić do niego w sposób bardzo wyważony i zadawać pytanie o uzasadnienie i prawdziwą rolę obecności przemocy w prozie. Toni Morrison, autorka powieści nie stroniących od scen przemocy takich jak podpalenie przez matkę syna w *Suli*, podniosła tą kwestię w jednym ze swych wywiadów, gdy wręcz przyznała,

że jest zaniepokojona dawką przemocy obecną w jej twórczości. W latach 20ych XX wieku, Nathaniel West twierdził, iż kultura amerykańska aktywnie poszukuje przemocy i ta dawka przemocy, która satysfakcjonuje czytelnika europejskiego nie jest wystarczająca dla czytelnika amerykańskiego. Jednakże próżno by w dysertacji szukać odpowiedzi na pytanie czemu wybrane pisarki budują powieści wokół hiperbolicznej przemocy. Jeśli ich celem jest kreowanie postaci o bardzo bogatym życiu emocjonalnym, czy nie ma artystycznych sposobów traktowania silnych emocji bez sięgania do traum zbiorowych czy opisów przemocy w rodzinie (np. twórczość Percivala Everetta, czy Danzy Senna)? Dlaczego omawiane pisarki są tak zafascynowane traumą? Czy analiza afro-amerykańskiej powieści kobiecej drugiej połowy XX wieku i początku XXI wieku pozwala nam zdiagnozować zjawisko literackie osnute wokół traumy historycznej przyrównywane do roli Holocaustu w twórczości pisarzy pochodzenia żydowskiego? Czy opisy traumatyzującej przemocy to jeden z najbardziej powszechnych sposobów budowania zbiorowej tożsamości w afro-amerykańskiej powieści kobiecej drugiej połowie XX wieku i jeśli tak, to dla czego?

Mimo, iż rozprawa doktorska nie dostarczyła odpowiedzi na nurtujące mnie od jakiegoś czasu pytania, sama lektura była satysfakcjonująca. Magistrantka we wstępie opisuje cele jakie stawia dysertacji: pragnie prześledzić obecność traumatyzującej przemocy i jej skutki dla życia emocjonalnego bohaterów w świetle teorii afektu Silvana Tomkinsa. Taki wybór metodologiczny był świetnym posunięciem. Dostarczył magistrantce nowoczesne narzędzie do omawiania postaci zbudowanych w powieściach, a więc pozwolił na powrót do nad wyraz tradycyjnego odczytania prozy artystycznej poprzez analizę życia wewnętrznego bohaterów powieści. Dzięki teorii afektów Tomkinsa, Pani Łapińskiej psychologiczne podejście do prozy artystycznej zostało obronione. Pani magister wprowadza czytelnika w arkany życia emocjonalnego bohaterów, którzy doświadczyli przemocy lub konsekwencji przemocy

zbiorowej (niewolnictwo) oraz osobistej (w rodzinie) i opisuje jak schematy wytworzone na skutek doświadczeń negatywnych mogą zarówno determinować jak i być pokonywane w życiu osobniczym. Ta zdolność pokonywania, wyrwania się, albo raczej zmieniania skryptów wytworzonych na skutek kontaktu z przemocą zdaje się być osią powieści omawianych przez magistrantkę.

Rozdział pierwszy pt. „ ‘Shades of Emotion’: Emotions through History. Silvan S. Tomkin’s Theories Concerning Affects and Psychiatric Emotional Disorders Linked to Violence” oferuje zarys historii obecności emocji w filozofii i psychologii świata zachodniego oraz omawia teorię afektu Silvana Tomkinsa. Część pierwsza poświęcona przeglądowi historycznemu jest chyba najmniej satysfakcjonująca. Jest oparta głównie na podręcznikowej książce autorstwa Walsh, Teo i Baydali pt. *A Critical History and Philosophy of Psychology* i nie wnosi raczej nic nowego do tego, co zdaje się być podstawową wiedzą filozoficzną. Trochę wręcz żenuje powoływanie się na inne źródła krytyczne niż Platon, Arystoteles, Kartezjusz, Kant czy Diderot przy krótkim omawianiu traktowania przez nich samego tematu emocji. W moim odczuciu cofanie się aż do początków filozofii było niepotrzebne i o wiele bardziej wartościowe dla tematu dysertacji mogłoby być rozpoczęcie wywodu od wieku XIX. To właśnie wtedy następuje skok jakościowy zarówno w traktowaniu statutu emocji jak i psychologii -odrębnej dyscypliny naukowej zajmującej się m. innymi badaniem emocji. Nie do końca rozumiem czemu tak mało miejsca poświęcono w tym rozdziale psychoanalizie i powstałym w jej nurcie teoriom obecności emocji. Lacan został zredukowany do akapitu i to w dodatku na podstawie podręcznika pod redakcją Burzyńskiej i Markowskiego (zresztą bardzo solidnego). Ciekawa lektura rozpoczyna się dla mnie od akapitu 1.2, kiedy to magistrantka wprowadza teorię Tomkinsa, głównie w oparciu o jego niesamowicie bogaty *Affect Imagery Consciousness*. Magistrantka swobodnie porusza się w teoriach Tomkinsa i omawia związane z nią pojęcia takiej jak *affect*, schemat

(*script*) czy obraz (*image*). Wprowadza osiem afektów wyróżnionych przez Tomkinsa (oraz dodatkowy wyodrębniony znacznie później), przy czym kładzie szczególny nacisk na afekty negatywne. Odwołania do afektów negatywnych, sposobów ich powstawania i funkcjonowanie w schematach ma szczególne znaczenie dla części literackiej dysertacji. Rozdział teoretyczny kończą rozważania na temat traumy w psychologii (brawo za odwołanie do Janeta i Freuda i ich zainteresowanie histerią) i prowadzą do wprowadzenia pojęcia Post-Traumatic Stress Disorder i Complex Post-Traumatic Stress Disorder.

Rozdziały następujące to literackie analizy obecności traumy i jej roli w tworzeniu negatywnych afektów u bohaterów pięciu powieści wybranych przez doktorantkę. Rozdział pierwszy poświęcony jest słynnej powieści Octavii E. Butler *Kindred* z roku 1979. Doktorantki powiązanie powieści wykorzystującej motyw podróży do czasów niewolnictwa z gatunkiem powieści sentymentalnej mającej na celu oddziaływanie na emocje czytelnika jest bardzo ciekawy. Rozdział omawia obecność dominujących afektów negatywnych w powieści takich jak *terror-fear* (przerażenie- strach) i łączy je z rozwojem pojęcia rasy w USA. Interesujące jest też wskazanie na ambiwalencję emocjonalną w stosunkach rasowych w czasie niewolnictwa jak i pochylenie się nad emocjami wstydu i złości, które towarzyszą tworzeniu schematów podczas rozwoju Rufusa -- syna nieopanowanego emocjonalnie właściciela plantacji. Wstyd prowadzący do pogardy jest także emocją towarzyszącą niewolnikom: jest on prowokowany odgrywaniem przez niewolników stereotypowych ról służalczych w stosunku do białych właścicieli np. w stereotypie czarnoskórej mamki. Ten dogłębnie przemyślany i rozbudowany rozdział oceniam bardzo wysoko. Moja negatywna uwaga dotyczy odwołania do frazy „banality of evil” wprowadzonej przez Arendt w *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (1963) do opisanie udziału Eichmanna w zbrodniach popełnionych na ludności

żydowskiej. Fraza opisywała nie tyle zło dnia powszedniego, jak twierdzi doktorantka, co banalność samego Eichmanna: odbieranego na procesie jako zwyczajny urzędnik państwowy.

Rozdział trzeci dysertacji poświęcony jest powieści Phyllis Alesia Perry pt. *Stigmata* z roku 1998. Powieść traktuje o afro-amerykańskiej kobiecie, która twierdzi, że jednocześnie doświadcza cierpienia swojej babki i pra pra babki Ayo, przywiezionej do Ameryki na statku niewolniczym. Kobieta spędza kilkanaście lat w szpitalu psychiatrycznym i wyjaśnienie jej zachowania przez chorobę psychiczną diagnozowaną obecnie jako osobowość dysocjacyjna zdaje się być najlepszym wyjaśnieniem z punktu naukowo-medycznego. W świetle nauki *Stigmata* to powieść o rozpadzie kobiecej osobowości. Jednakże doktorantka wskazuje też na inną rolę dysocjacji osobowości w książce: nastąpił on na skutek zbiorowej traumy niewolnictwa przekazanej przez pokolenia kobiet (*the Theory of Black Maternal Inheritance*). Pytanie o wpływ pamięci przekazanej z pokolenia na pokolenie na tworzenie schematów zachowań zbudowanych z afektywnych reakcji jest według doktorantki centralnym pytaniem powieści. Niezwykle interesujące jest w tym rozdziale omówienie piętna w ujęciu Ervinga Goffmana i powiązanie go z rasą i chorobą psychiczną. Omawiając rolę kobiet w rodzinie w tworzeniu podstawowych afektów oraz łącząc je z tzw. predyspozycją do tworzenia afektywnych reakcji do pamięci traumy historycznej, rozdział pozwala zrozumieć nie tylko zamysł Phyllis Alesie Perry, ale także rolę kobiet w przekazywaniu i utrwalaniu negatywnych efektów z przeszłości.

Rozdział czwarty kontynuuje rozważania na temat powieści kobiecych podejmujących tematykę negatywnych afektów wzbudzonych przez pamięć traumy niewolnictwa przekazywaną przez pokolenia kobiet. Jest on poświęcony powieści Gayl Jones pt. *Corregidora* (1975). Jak to słusznie zauważa doktorantka, cytując za Marią Rice Bellamy, *Corregidora* to

pierwsza afro-amerykańska powieść epoki Black Arts Movement, która w sposób otwarty wiąże doświadczenia współczesne z doświadczeniem niewolnictwa. Zważywszy jej datę publikacji oraz pokrewieństwo tematyczne z powieściami omawianymi w poprzednich rozdziałach (wspomniane przez samą doktorantkę) dziwi, iż powieść ta nie została omówiona jako pierwsza w części literackiej dysertacji. Chronologia omawianych powieści mogłaby pozwolić na uchwycenie dialogu pomiędzy powieściami.

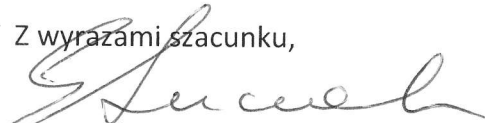
Mimo, tego, iż powieść Gayl Jones jest omawiana po *Stigmata* wydanej dwie dekady później, sama analiza powieści i afektów ją napędzających jest ciekawa. Powieść odrzuca model afro-amerykańskiego macierzyństwa jako sankcjonujący sens historycznego istnienia kobiety i opisuje proces pokonywania negatywnych afektów sięgających korzeniami niewolnictwa. Zniewolenie opisane w powieści to zniewolenie przez przeszłość manifestowane zamrożeniem afektywnym i brakiem zdolności, albo dania sobie przyzwolenia, na odczuwanie afektów pozytywnych. Na wskutek histerek bohatarka powieści nie jest w stanie wypełnić historycznego obowiązku zaświadczenia o przeszłości poprzez reprodukcję. Negatywne afekty strachu i wstydu prowadzą do uczuć przerażenia i złości skumulowanych w homofobii. Doktorantka analizuje drogę bohaterki powieści do pokonania emocjonalnego i seksualnego zamrożenia, która wymaga odrzucenia negatywnych afektów strachu, wstydu i pogardy wytworzonych przez poprzedniczki. W ostatnim podrozdziale doktorantka wspomina o roli jaką muzyka, a szczególnie blues, odgrywa w procesie jej rozwoju emocjonalnego. Myślę, że ten wątek jest bardzo ważny zarówno dla powieści jak i dla opisu drogi od negatywnych do pozytywnych afektów analizowanych przez doktorantkę i jego zdawkowe potraktowanie (trzy strony) pozostawia niedosyt.

Rozdział piąty poświęcony dwóm powieściom Zeldy Lockhart pt. *Fifth Born* and *Fifth Born II: The Hundredth Turtle* był dla mnie znacznie mniej ciekawy. Skoncentrował się na dwóch współczesnych powieściach, które traktują o przemocy rodzinnej, ale bez szerszej perspektywy historycznej, tak jak to czynią powieści omawiane wcześniej. Opis traumatyzowania córki przez demonicznego ojca, który nie cofa się przed kazirodztwem oraz analiza procesu pokonywania PTSD przez bohaterkę jest wielce poruszający, jednakże początkowo celowość analizy tejże właśnie powieści była dla mnie niejasna. Dopiero pod koniec rozdziału doktorantka wskazuje na spoiwo, które według niej łączy wszystkie omawiane powieści. Podczas gdy pierwsze trzy rozdziały traktują o kosztach emocjonalnych traumy historycznej jaką wciąż jest dla Afro-Amerykanów niewolnictwo, powieści Lockhart można odczytywać jako narrację o odmiennej formie niewolnictwa, doświadczanego przez kobiety pozostające w przemocowych związkach w rodzinie. Myślę, że przesunięcie obserwacji doktorantki z końca rozdziału na jego początek pozwoliłoby mi czytać ostatni rozdział z dużo większym zrozumieniem.

Podsumowując: dysertacja Pani mgr Łapińskiej traktuje ważny temat obecności traumy historycznej w kobiecej powieści afro-amerykańskiej i mimo, iż temat sam w sobie nie jest do końca oryginalny, wybór metodologii czyni go nowatorskim. Zastosowanie teorii afektów Tomkinsa pozwala doktorantce na ciekawe i miejscami bardzo oryginalne odczytanie powieści zarówno dobrze znanych takich jak *Kindred* i *Corregidora* oraz mniej popularnych wśród krytyków takich jak *Stigmata* czy *Fifth Born*. Widać w pracy solidny warsztat literacki i umiejętność przeprowadzania zniuansowanej analizy literackiej. Praca została napisana dobrą angielszczyzną, choć zdarzają się błędy redakcyjne, ale te przytrafiają się najbardziej wytrawnym krytykom literackim.

Cieszy obszerna bibliografia oraz obecność w niej badaczy polskich takich jak Prof. Dominika Ferens czy skromna autorka tej recenzji. Odwołanie do sceny polskiej cieszy ze względu na gotowość młodej badaczki do nawiązania dialogu z Amerykanistkami polskimi o nieco większym dorobku naukowym. Jest mi bardzo miło, że mogę być jedną z osób potwierdzających dojrzałość naukową pani magister Łapińskiej i z całą odpowiedzialnością występuję o dopuszczenie doktorantki do dalszych etapów w postępowaniu doktorskim.

Z wyrazami szacunku,

Ewa Barbara Łuczak